

'Meriç'in İki Yakasında Buluşma' adlı toplantıda (Edirne'de) Herkül Millas'ın bildirisi - 27 Haziran 2008, Cuma.

Türkiye ve Yunanistan'da Avrupa İlişkileri Konusunda

Toplum Dinamikleri

İki farklı dünyada yaşıyoruz: Biri bilincinde bile olmadığımız gerçek dünyadır, öbürü gerçekliğine inandığımız sanal dünya. Bu ikinci dünyaya hayali, fantastik, düşsel, kurgusal da diyebiliriz. Bizim duygularımızı ve davranışlarımızı büyük oranda bu ikinci dünya belirler. Toplumlar bu hayali dünyayı icat ederler ve ulusal devletler bu dünyayı eğitim yoluyla yeniden üretirler, yaşatırlar, pekiştirirler. Uluslar kendilerini ve Öteki'ni bu hayali çerçevede algılar; gerçek dünyanın ne mirasını ve etkisini bilinç düzeyinde yaşayamazlar. Ama o gerçeklik içten içe hep vardır, tam olarak yok olmaz, ancak bilincin ötesindedir. Konumuz bu iki farklı dünyamızdır.

'Milli miras' ve toplumsal miras

Türkiye ve Yunanistan'da 'milli miras' (ya da 'ulusal bellek', hatta 'geleneklerimiz', 'tarihimiz') dendiğinde aklımıza ne gelir? Bize özgü olan, başkalarının kendilerine mal edemeyeceği 'öz' bir geçmiş, değil mi? Oysa bu algılama, çok yenidir, ulus-devletlerin döneminde, yani 18inci ve 19uncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu 'milli miras' bir kurgudur, sonradan eğitimle inandırılır kılınmıştır. Günümüzde ise akademik çevrelerde 'kimlik tartışmaları' çerçevesinde bu konular ele alınmakta ve tartışılmaktadır. 'Avrupa kimliği', 'Balkanlı olmak' gibi konular bu arayışların ürünüdür. Bu konuya ve bir buçuk yıl önce bir konferansta yaptığım bir konuşmama değinmek istiyorum.[1]

Balkanlar'daki ortak mirasın varlığı ya da yokluğu çok tartışılmıştır ve hala da tartışılmaktadır. Günümüzde, ulus devletleri içinde Bizans ve Osmanlı mirasına ve daha geniş anlamda yöresel mirasa bakıldığında, aslında pek fark etmeden iki türlü mirastan söz edilmesi gerektiği fark edilmemektedir. Birine *gerçek miras* diyelim. İkincisine, bize ulaştığı sanılan, inanılan miras. Buna da *hayali miras* diyelim. İşlevleri açısından her ikisi de gerçektir doğal olarak.

Gerçek mirasın bilincinde olmayız. Bir benzetme yaparsak DNA gibidir. Kaderimiz gibi hayatımızı yönlendirir, geçmişten gelip geleceği empoze eder, günlük hayatımızda her an yanımızdadır ve bize yol gösterir, hatta bizi belli bir yoldan çıkamamızı da sağlar ya da o yolda kalmamızı zorlar. Habersiziz ondan !

Bir örnek olarak dilimizi gösterebilirim. Şu an konuşulan Türkçe ve Yunanca'da beş bin ortak kelime, 1300 ortak deyim ve atasözü var.[2] Bunların kimi Yunanca, kimi Türkçe, kimi Arnavutça, Bulgarca, Fransızca, İngilizce... 'Sınır kentindeki müzik festivalinde eğlenip

keyifleniyoruz' derken altı kelimenin beşi ortaktır örneğin. 'Buyurun, afiyet olsun, elinize sağlık' (ορίστε, καλή όρεξη, γεια στα χέρια σας) derken de bu deyimler ortak. Körle yatan şaşı kalkar sözü de ortaktır. İlgililer ortak deyimlerin ortak bir toplumsal yaşamın işareti olarak görürler. Bu ortak mirasın yöredeki başka ülke dillerinde ne biçimde yer aldığını gösteren bir çalışma bu 'ortak' özelliğin yalnız iki dille sınırlı olmadığını gösterecektir. Zaten Balkan dillerinde karşılıklı alışverişin çok yaygın olduğu bilinmektedir.

Oysa her ülkenin içinde 'dilimiz' diye tanıtılan dil bu yanıyla öğretilmez. Ne de halklar dillerini böylesine yoğun bir alışveriş içinde algırlar. Bu dilin bilincinde değildirler. Çevrenin sağladığı ortak yanı bilen yoktur. Tersine Ulusal diye tanımlanan dil, tarih içinde hayali ve özel bir yalınlık içinde öğretilir. Devlet kurumları, bu kurumların oluşturdukları sözlükler ve gramerler, okullardaki eğitim aynı amacı güder: bir yanda dili 'yabancı' etkilerden (kirlilikten) 'arındırmak', öte yanda dilin çok özel olduğunu vatandaşa aşılacak. Sonunda 'dilimiz' alanındaki miras, her türlü komşunun etkisinde kalmış bir dil olarak anlaşılmaz (ki

gerçek miras

budur),

hayali

bir 'öz dil' olarak anlaşılır. Hemen hemen bütün ulus devletlerinde dil konusunda devletçe benzer çalışmalar yürütülmüştür.

Sanal / inanılan / hayali 'ulusal miras' eğitimle sağlandığı için bilgimiz dahilindedir. Buna inanılır. Hatta o denli inanılır ki bu konuda kuşkular yaratana da öfke duyulur. Bu miras ulus kurma aşamasında ortaya çıkar ve keşfedilen değil, (Hobsbawm'un deyimi söylersek) icat edilendir. Gerçek değildir ama tek gerçekmiş gibi dile getirilir ve halklara öğretilir, benimsetilir.

Ulusal dilleri biricik diye tanımlarız: Kendi yasaları, kendi kelime hazinesi olan, ulusa özgün. Özellikle de 'resmi söyleme' göre başka dillerle karışmaması ve dolayısıyla yozlaşmaması gereken dillerdir. th Korunması gereken 'milli mirasın' parçasıdır bu 'bize özgü' diller. Oysa bu iki dil, çok büyük dil ailelerinin içinde bir küçük parçadır. Biricik değildir, geçmişten günümüze bir sürü dille karışarak gelmiştir ve durmadan da karışmaktadır. Başka türlü de olamazdı zaten. Yunanca Hint Avrupa ailesinin içinde bir parçacıktır, Türkçe de Altay dil ailesinin içinde bulunur. Hiç de kendilerine özgü değil, yakın uzak bir sürü 'aile ferdiyle' bir arada bulunurlar. Ama bu diller 'aileler' arasında da sürekli alışveriş içinde bulunmuşlar ve hala bulunuyorlar. Dikkatle bakınca – ya da daha doğrusu milli gözlükleri çıkarıp önyargısız bakınca – bütün bunları görmek çok kolaydır.

Aynı şeyi başka alanlar için de söyleyebiliriz. Yemek, müzik, dini inanç, evlerin yapımı (mimari), aile düzeni, kız isteme usulü, boşanma yordamı ve prosedürü, namus ve onur kavramı,

eğlenme ve savaşıma teknikleri, giyim, dans, nakış örme, insanları idam etme, kan davası gütme, rüşvet verme, dedikodu ahlaki gibi sonsuz konuda da ortak yanlar görebiliriz. Günlük yaşamda ortak gerçek miras her an karşımıza çıkar. Ve bundan daha doğal bir şey olamaz. İnsanlar ve insan toplulukları bütün tarih boyunca iletişim içinde yaşamışlardır. Sürekli bir alış veriş içinde bulunmuşlardır. Milletlere özgü biri birinden kopuk teknik ya da kültürel toplumsal kompartımanlar yoktur. Tersine komşu ve bir birine yakın olan cemaatler birbirinden etkilenmiştir. Bilincinde olmadığıımız *gerçek miras* işte böyle bir şeydir.[3]

Öteki'ni farklı yaratmak çabası

Milli devletler 'milliliği' hayali bir çerçevede oluşturmaya çalışırlar. 'Biz' ve 'Ötekiler' kavramı ulus-devlet içinde temeldir. Bu milliliğin oluşması kimilerine göre kutsallık bile edinir. Buna göre 'biz' çok özel'iz. Bizim Ötekiler ile ne ilişkimiz olabilir ki? Hatta ilişkimiz olmasın ki özümüz bozulmasın diyenler bile çıkıyor arada.

Çok kültürlülüğün kimi zaman hoş karşılanmamasının bir nedeni bundandır. Özellikle bir ara 'kozmpolit' olmak küfre eşitti Türkiye'de. Avrupa Birliği'ne kem gözle bakanların tutumu da - bilinçli ya da bilinçsiz – büyük oranda bu yüzdendir. Farklılığın istenmemesi bundandır.

Ama farklılığın var olmasını istemeyenler 'farklı olmayanı' da saptamak gereğini duyuyorlar. Peki nedir 'bize özgü' olan? İşte 'devlet' bu aşamada devreye girer. Bize özgü olanı, yani 'biz'in şartnamesini devlet ve yöneticiler oluşturur, yasa ile, kararname ile ve hele ortak eğitimle topluma kabul ettirir.

Bunun 'zorla' yaptırıldığını söylemek yanlış olur. Bu mekanizma bir güç dengeleri sorunudur. Vatandaş 'yukarıdakilere' (yani devlete, yöneticilere, aydınlara) inandıkça kendini onlara uydurur, istenene bir tür 'gönüllü' katılır. Buna uzlaşma da denir, gönüllü kabullenme de, konsensüs de. 'Kültürel ve ideolojik güç dengesi' bir etki mekanizması olarak iş görür.

Balkanlarda 'millilik' ve 'hayali milli miras' oluşturma sürecinde, milli şablona en az uyanlar en büyük zararı görmüşlerdir. Milli, dini, kültürel azınlıklardır bunlar. Onların dışlanması, sürülmesi ve zamanla etnik arındırma ile yok edilmesi tek tip vatandaş yaratmak isteğinden olmuştur. Bu tür bir millilik kaçınılmaz olarak çok kültürlülüğe kapalıdır. Şablona uymayan ve 'dilimizi', 'dinimizi' vb. harfiyen izlemeyenlere milli projede yer verilmedi.

Yunanistan'da 'milli mirasın' inşası

Yunanistan'da ulus devletinin oluşumu süresinde hayali mirasın nasıl oluşturulduğuna kısaca bir göz atıldığında şunları görüyoruz. Geçmişle ilgili üç yöntem bir arada kullanıldı. 1) bazı olaylar suskunlukla geçiştirildi. 2) bazıları tahrif edildi ve 3) bazıları abartıldı.

Örneğin 'ulusun' aynı görüşte olan insanlardan oluştuğu iyice benimsenmesi ve bu görüşün inandırıcı olması için, 1821 Yunan İhtilali konusunda Yunanlılar arasında farklı görüşlerin var olduğu görmezlikten gelindi ve gerektiğinde karşı görüşler zorla bastırıldı. Örneğin Rigas Velestinlis denen 'milli' kahramanın (sonradan Yunanca 'Fereos' adı da verildi) Türkler de dahil bütün Balkan halklarıyla bir arada bir devlet peşinde olduğunu Yunanlı öğrencilere öğretilmiyor. Bu 'miras' bütünüyle yok edilmiştir.[4] 1821 İhtilali konusunda Yunanlıların aynı görüşte olmadıklarını söyleyenler baskılar altında kalmış ve bugün de bu görüşe yakın anlayışı dile getiren tarihçilerin kitapları okullarda okutulmamaktadır.[5]

Başka bir örnek tarih yazımı ile ilgili. 1840 öncesinde aydınlar arasında Bizans'ın Yunan halkının karşısında düşman bir güç ve hele 'Yunan' sayılmadığını, ve 'Yunan Bizans'ın' yeni bir icat olduğunu bugün Yunan öğrenciler öğrenmemektedir. Tarihçi K. Papanigopulos'un bu yoldaki çabaları icat olarak değil keşif olarak tanıtılmaktadır. Bizans'ın icadı olayı suskunlukla geçiştirilmektedir. Bizans'ın Ermeni İmparatorları olduğunu bilen lise öğrencisi bulmak olanaksızdır.

Bu tür başka mitosların da ulus devleti kurma döneminde oluşturuldukları öğretilmemekte hatta bunun söylenmesi bile rahatsızlık kaynağı olmaktadır. Örneğin günümüzde 'baskıcı Türklerin' Osmanlı yönetimi süresinde Yunan halkı dillerini öğrenmemeleri için okulları yasak ettikleri ve çocukların, 'gizli okullarda' okudukları öğretilmektedir. Oysa bir çok Yunanlı tarihçi bu mitosların aslı olmadığını on yıllardır yazıp söylemektedirler.

Eski Yunan ile Hıristiyanlık'ın tarih içinde sık sık uzlaşmaz iki anlayış olarak çatıştıkları da tartışılmamaktadır. S. Zambelyos'un 19inci yüzyıl ortasında ortaya attığı 'Yunan-Hristiyanlığı' teriminin de ideolojik bir araç olduğu söylenmiyor. Tam tersine bu terim ulusal bir slogan haline getirilmiştir.

Yunan devleti içinde yalnız Yunanca konuşan, dini Ortodoks olan insanlar değil, her türlü etnik ve dini grupların olduğu da toplumun her alanında suskunlukla geçirilmektedir. Artık sayıları çok azalan Yahudiler, Müslümanlar, Katolikler, Protestanlar ve bir çok etnik azınlıkların, örneğin, okul kitaplarında lafı edilmemektedir. Yunan deyince dili, dini vb. yekpare *hayali* bir bütün anlaşılmaktadır.

Yani halkın tarihsel mirası deyince anlaşılan hayali Eski Yunan ve hayali Bizans'tır. Gerçek ve işlevli Osmanlı mirası yok sayılmaktadır. Hatta var olduğu görüldüğünde iki ayrı mekanizma kullanılmaktadır. 1) Ya bu mirasın aslında Bizans ve dolayısıyla Yunan olduğu savunulmakta, ya da 2) bu mirasın izleri silinmektedir. Örneğin, Osmanlı mimari yapılar yıkıma terk edilmekte, yer isimleri değiştirilmekte, Yunanca'dan Türkçe kelimeler çıkarılmaktadır. Yunanlılar artık Türk kahvesi bile içmemektedirler. Yunan kahvesini tercih etmektedirler! Türkofon Yunanlıların (Karamanlılar'ın) varlığı ya yok sayılmakta ya da kültürel miraslarının yaşatılması için hiçbir çaba sarf edilmemektedir.

Nihayet bu 'milli miras' içinde Grekofonların (Yunanca konuşanların), Hristiyan ve Ortodoks olanların, yani kısaca 'biz' sayılanların en ufak bir tarihi olumsuzluk taşımadığı da öğretilmektedir. Hayali miras tertemizdir, üstündür, kusursuzdur. Olumsuzluklar günah keçilerine yüklenmiştir: Türkler de bunların başında gelir.

Türkiye'de 'milli mirasın' inşası

Türk ulus devleti deneyimi de pek farklı değildir. Yapay ve hayali bir milli tarihi benimsetmek için çeşitli projeler üretildi. Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, Türk-İslam Sentezi gibi ideolojik, tarih yazımı ile ilgili projeler en çok bilinenlerdir. Okul tarih kitapları bu yönde ve belli yönetmenliklerle hazırlandı. Radyo yayınları, milli bayram şenlikleri, siyasi söylevler, gazetelerde dile getirilenler, devletçe desteklenen sanat yapıtları, müzeler, sergiler hep aynı doğrultuda çalıştı. Bu projelerde gözetilenler açıktır:

- Bugünün ulusal birliğini sağlamak

- Ulusal (yani ortak) bilinç aşılacak
- Ulusu yüce göstererek topluma moral sağlamak
- Devleti üstün ve güçlü göstererek devletin meşruiyetini sağlamak
- Bütün bunları sağlamak için ulusu yücelten 'milli bir tarih' ve kültürel 'miras' sağlamak.

Yunanistan örneğinde gördüğümüz bazı yaklaşımları Türkiye örneğinde de rastlıyoruz.

- Ulus hem üstün hem kusursuzdur. Geçmişi temizdir. Olumsuzluklar günah keçilerine, yani Öteki'ne havale edilmiştir.
- Ulus bir bütündür. Ülke ve toplum içinde farklı dil, din, mezhepten olanlar (yani vatandaşların bir kesimi) yok sayılmıştır. Hatta tarih içinde var oldukları bile hatırlatılmaz (özellikle okul kitaplarında).
- Gerektiğinde geçmiş tahrif edilir. Bazı kavimlerin konuştuğu dil gizlenir, bazı ünlü kimselerin kökeni hatırlatılmaz. Yani seçmeci tarih yaklaşımını görüyoruz.
- Türk dili saf, hiç etki altında kalmadan var olabileceği şüpheye tanıtılır. Dilin özgünlüğü nasıl korunur diye kampanyalar yapılır. Yabancı kelimelerden 'arındırılır'.
- Türkçe konuşmayan Türklerin var olduğu bilinmek istenmez. Böylesine zaman zaman konuşma yasakları bile getirilmiştir. Mübadillerin ve muhacirlerin ana dilleri rahatsızlık kaynağı olmuştur (hem devlet, hem Türkçe konuşamayanlar rahatsız olmuştur).

- Halk bilim, halk sanatları müzeleri, milli tarih projeleri ile 'Türk halkına özgü', hiç dıştan etkilenmemiş bir kültürün varlığı savunuldu. Dış etkiler hep 'yozlaşma' olarak algılandı ve öyle tanıtıldı.

Sonunda, Türkiye'de de iki tür 'tarihi miras' oluştu: Birincisi, yüzyıllar boyunca çevrede yaşamış bütün halklardan ve kültürlerden etkilenerek günlük hayatta etkili olan *gerçek mirastır*. Bunun içinde Bizans'tan, Osmanlıya, Tasavvuftan Hristiyanlık'a ve putperestlikten İslam'a bütün inançlar, cemaatlerden etnik grupların bütün kültürleri, ama çağdaş ülkelerin de etkileri görülür. Günlük yaşamda bütün bu geçmişin tuzu biberi bulunur. Ancak bu mirasın bilinci halka mal edilmemiştir.

İkincisi ise, devletçe öğretilen ve ülke vatandaşlarının kendi mirasları saydıkları *hayali milli mirastır*. Bu miras, yaygın inanca göre, tektir, biriciktir, 'bizimdir', yab ancıların kültüründen farklıdır, hatta onlara karşıdır, üstündür, en güzeldir, yab ancı etkilerden uzak tutulması gereken kutsal bir mirastır. Miras olarak bilinen ve inanılan bu geçmiştir.

Nihayet bu ulusal mitosların yasalar ve yasaklarla korunuyor olduklarını da eklemek gerek. Kimileri tabuya dönüşmüştür. Yeniden üretilmeleri en doğal bir görev sayılmaktadır. Ve doğal olarak, bu hayali geçmiş insanlarca tek gerçek olarak algılandığından, kendi gerçekliğini oluşturmaktadır. İnsanlar bu hayali gerçeğe uygun davranmaktadır.

Devletin yaptığı, sivillerin yapabileceği

Ulus devletin kuruluş ve sağlamlaştırılması sürecinde Türk ve Yunan devleti 'milli' görüşler dışındaki farklı yorumları cesaretlendirmedir. Hatta yasalar ve yasaklarla genel gidişe ayak

uydurmayanlar kimi zaman süründürüldü. Bu kritik alanda çok seslilik oluşmadı. Farklılık sindirildi. Resmi kimlik dışında kalıp devlet politikalarını izlemeyenler saf, romantik, vatan haini gibi suçlamalarla tedirgin edildi, kovalandı.

Ama farklı görüşler tam olarak yok edilemedi. Yunanistan'da 1920'lerde ulusal projeye karşı çıkanlar Marksistlerdi. Türkiye Marksistleri bu rolü 1960'larda üstlendiler. Ancak günümüzde solun, hatta kendilerine Marksist ya da komünist diyenlerin kimlik alanında ne yapmak istediklerini söylemek kolay değil. Bir kısmı eski uluslararası ideolojilerini terk etmiş, çeşitli açıklamalar ve bahanelerle yeni milli bir söylem geliştirmektedirler. Yunan solu 1919-1922 yıllarında Mustafa Kemal'i savunduğunu, Türk solu da 1960'larda Makarios'tan yana olduğunu bugünlerde hatırlamamaya çalışarak hayali geçmişlerini yeniden oluşturuyorlar.

Günümüzde ulus devletlerinin gücüyle yürütülen milli miras ve milli projelerin karşısında bulunanlar, genel olarak 'sol' politika güdenler değildir. Daha çok Avrupa Birliği projesinden yana olanlardır. Bu projenin somut odak noktası 'ulusallığı' aşır yeni bir Avrupa kimliğine yönelmektir. Proje ideal olmayabilir. Ancak hayali 'milli'nin karşısında günümüzde başka somut bir öneri de masaya yatırılmıyor.

20'inci yüzyılın ortalarından başlayarak gelişen Avrupa Birliği projesi bir aydın hareketidir. Devletlerin, parlamentoların ve geniş halk kitlelerinin desteği bu çabada her zaman tam değildir. İlerleme de inişli çıkışlıdır. Türkiye ve Yunanistan'da da bu AB projesine en inançlı destek kimi sivillerden gelmektedir. Bu siviller kimi zaman sivil toplum kuruluşları içinde çalışıyorlar, kimi zaman da meslekleri aracılığıyla destek sağlıyorlar. Kitap evleri, eğitim kuruluşları, gazeteler bu tür meslek gruplarıdır.

Özetlersek, bizi geçmişten geleceğe götürecek olan 'miras' konusunda iki farklı anlayış var. Ulus-devletlerin eğitim aracılığı ile yaygınlaştırmaya çalıştıkları anlayış Darwinist bir anlayıştır: Kavgalı bir dünyada çok özel kimliğimizi korumak için çaba harcamalıyız, ötekine karşı savunmada olmalıyız anlayışıdır. Her yanda düşmanlar, ya da en azından hasımlar vardır anlayışıdır. Bizden olmayanlarla aramızda bir mesafe koymalıyız.

Şu anda sivillerin sözcülüğünü ettiği öteki anlayışa göre, öyle çok özel bir kimlik söz konusu değildir. İç içe geçmiş insan grupları vardır. İyiler ve kötüler yoktur. Kalabalıkların birbirinden korkmaları gerekmiyor. Anlayışla bir arada yaşayabilirler. Yeter ki eski korkularını ve kaygılarını kontrol edebilsinler. Yeter ki *hayali* kurgusal geçmişini aşır karmaşık ama

gerçek

geçmişini tanıyınlar. Aşılana karşıtlığın mekanizmaları anlaşılabilir.

Belki en önemli soru, nasıl bir dünya içinde yaşadığımız değil, nasıl bir dünya içinde yaşamak istediğimizdir. Dünya bir dereceye kadar isteğimize göre de biçimlenecektir. Ama biz nasıl bir gelecek istiyoruz? Nasıl bir tarihi mirası benimsiyoruz?

[1] The EU and the Historical Legacy in the Balkans', adlı konferansta sunduğum konuşma. University Centre St -Ignatius, Antwerp (UCSIA), Kasım 16th -17th 2006. Konuşma başlığı: Ethnic Identity and Nation Building
: On Byzantine and Ottoman Historical Legacy. İlgili tebliğler kitap olarak yayınlanmıştır.

[2] Bknz: H. Millas. *Katalogos Koinon Ellinikon kai tourkikon lekseon, ekfraseon kai parimion* (Ortak Türkçe-Yunanca kelimeler, deyimler ve atasözleri – Yunanca), Papazisis, Atina: 2008.

[3] Doğal olarak cemaatler ve uluslar arasında farklar da vardır. Ama bu farklar kimi zaman abartılarak vurgulanırken, bir cemaat içindeki insanlar arasında da farkların var olduğu görmezlikten gelinmektedir. Bütün suskunluklar ve çelişkiler aynı yönü göstermektedirler: uluslaşma döneminde hayali bir miras yaratmak çabası.

[4] Rigas konusunda ayrıntılı bilgi için bknz: H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim, İstanbul: 1994.

[5] Kısaca 1920lerde Patrikhane'nin 1821 olayındaki tutumunu dile getiren tarihçi Y. Kordatos'un hayatının bile tehdit edildiğini ve 2007 yılında tarihçi M. Repusi'nin hazırladığı okul kitabının toplumsal baskı sonucunda okullarda okutulmadığını hatırlatayım.

'Meriç'in İki Yakasında Buluşma' adlı toplantıda (Dedeoğaç) Herkül Millas'ın bildirisi - 29 Haziran 2008, Pazar.

Türkiye ve Yunanistan'da Milli Kimlik

ve Avrupai bir Kimliğe Uyum

Kimlik konusu Türkiye ve Yunanistan'da farklı ele alınmaktadır. Türkiye'de çok tartışılmakta, Yunanistan'da ise hiç. Her iki yaklaşım da sorunludur.

Türkiye'de milli kimlik

Türkiye'de milli 'kimlik' son on yıllarda gündemdedir. Ama konu aslında kamu oyunu az ve dolaylı olarak meşgul etmiş, daha çok devlet katında, o da yine dolaylı olarak ele alınmıştır. Mustafa Kemal dönemindeki reformlar yeni bir milli kimliğin oluşması ve yerleşmesi için dolaylı bir girişimdi. Yeni bir alfabe, çağdaş giyim, Pazar gününün tatil günü olması, batı müziğinin desteklenmesi ve geleneksel müziğin 'cesaretlenmemesi', ve bu tür başka pratikler yeni bir milli kimliğin yerleşmesi için dolaylı bir yoldu.

1930lu yıllarda eğitim ve tarih yazıcılığı alanında 'Türk Tarih Tezi' ve 'Güneş-Dil Teorisi' adlı iki girişimin birincisi eski Türklerin hemen hemen bütün antik uygarlıkların öncüleri olduklarını, ikincisi ise Türkçe'nin en eski dil olduğunu savunurken yeni bir milli kimlik oluşturmayı amaçlıyordu. Ancak bu çabalar bir 'milli kimlik' arayışı ve çatışması olarak görülmemişlerdir. Bu girişimlere 'çağdaşlaşma', 'batılılaşma' denmiştir.

Ancak son iki on yılda, yaklaşık 1990'dan sonra, bu konuya bir milli ya da başka tür bir 'kimlik' arayışı ya da sorgulanması denmeye başlanmıştır. O gün bu gündür Türkiye'de 'kimlik' konusunu, Öteki'ni, din, azınlık ve etnik grupları ele alan birçok araştırma yayınlanmıştır [1]. Bu konuda, örneğin Maria Todorova'nın *Imagining the Balkans* adlı çalışması gibi, yabancı yazarlarca kaleme alınmış birçok ilgili çalışmanın çevirileri bulunmaktadır.

Edebiyat alanında da aynı eğilim görülmektedir. 1990 yılından sonra Türk romanında da kimlik arayışlarıyla ilgili güçlü ve yeni bir akım belirdi. Bu yapıtlar unutulmuş, bastırılmış, marjinal ya da azınlık kimliğini ele almışlardır.[2]

Yani Türkiye'de milli kimlik konusu ve daha genel olarak kimlikler gündemdedir. Ama bu kimliğin ne olduğu açık değildir. Güvenilir bir kamu oyu araştırmasına göre, Türkiye'de sorulduğunda araştırmaya katılanların kendilerini şu biçimde tanımladıklarını görüyoruz: : %35.4ü Müslüman, % 33.9u Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, % 20.2si Türk.[3]

'Kimlikle' ilgili yayınlar, aynı konudaki tartışmalar ve kimlikteki belirsizlik aynı olaya işaret etmektedirler: Toplumsal bir kimliğin arayışına ve (siyaset alanında da görülen) toplumsal bir çatışmaya. Geçenlerde anayasa değişikliği tartışıldığında da aynı konu kamu oyunu meşgul etti. Kimileri bütün vatandaşlar için geçerli olacak ve coğrafyaya dayanan 'Türkiyelilik' 'üst kimliğin' gereğini dile getirdiler. Bu genel kimliğin yanı sıra alt kimlikler de bulunabilecekti ve bunlarla bütün vatandaşlar kendilerini ayrı ayrı ifade edebileceklerdi. Yani herkes Türkiye vatandaşı (Türkiyeli) olacak, ama aynı zamanda kendini Kürt, Ermeni, Alevi, Müslüman, Ortodoks Hristiyan vb. olarak da belirleyebilecektir.

Yunanistan'da Milli Kimlik

Yunanistan'da durum farklıdır. 'Biz neyiz?' eskiden tartışılmış ve 1821'de tartışma sonuçlanmıştı. O yıllarda Hristiyan Ortodoks, Rum (Romyos), Grekos (yani Grek) ve Helen (Elin) gibi deyimler önerilmiş en nihayet sonuncusu kabul görmüştü.

Günümüzde, 'Yunanlılığımız nereden kaynaklanıyor' sorusu bir dereceye kadar tartışılıyor ama 'Yunanlılığın' kendisi değil. Onda anlaşma sağlanmıştır. Ama acaba kökenimiz antik dönemde mi, yoksa Ortodoks gelenekte mi, Yunan-Hristiyanlıktan mı, Bizans'ta mı? 'Ötekiler' bizi ne denli etkilemiştir? Batı'nın parçası mıyız yoksa bir ara bölgede miyiz? Kimileri 'bizlerin' dünyanın merkezinde olduğuna inanıyor, daha küçük bir kesim Anadolu'dan da bir şeyler taşıdıklarına inanıyor. Bunlar tartışılıyor, ama 'milli kimliğimiz' hiçbir zaman. Yunanistan'da din bile 'Yunan' kilisesine bağlıdır – oysa dinin ilkelerine göre bu kilisenin 'ekümenik Yunanistan kilisesi' olması gerektiği gözden hep kaçmıştır.

Bu konuyu açıp sorular sormayı ihmal etmediğimde öğrencilerim her yıl iki farklı görüş dile getirirler: A) Yunan kimliği konusunda kuşkuları yoktur veya temel olan başka bir kimlik dile getirmemektedirler, B) ama tek bir öğrencim bile Yunanlılığını 'Yunanistan vatandaşı' olduğuna yormamıştır. Hepsi Yunanlılığın temeli olarak kökeni, kanı, eğitimi, kültürü, dini, gelenekleri, doğum yerini vb.

Doğal olarak bu tür bir 'biz' tanımının sonucunda, 'eşit vatandaşlar' grubunda olması gerekenler dışlanmakta, anayasaya ters düşülmekte ve bir çok vatandaşın hakları ihlal edilmektedir.

'Milli Kimlikler' ve sorunlar

Toplumca olmasa da, günümüzde akademik çevrelerde milli kimliğin (veya başka türlü de söylendiğinde, milli bilincin) çok eskilerden günümüze uzanan ve içimizde taşıdığımız bir özellik olmadığı, ama tersine, yakın dönemlerde milli devletlerle birlikte ortaya çıkan tarihsel ve konjektürel bir konstrüksiyon olduğu kabul edilmektedir. Bu kimlik, her inanç sistemiyle olduğu gibi, insanlar ona inandığı sürece var olmaya devam edecektir.[4]

Her iki ülkede devletlerce ve bazı aydınlarca bu biçimde üretilen, yurttaşlarca böyle algılanan ve bu biçimde tanımlanan ve desteklenen bu 'milli kimlikler' sorunludur. Avrupa Birliği denen deneyimin parçası olmak isteyen ülkeler ve yurttaşlar, bu deneyim ile uyum içinde olan kimlikler taşımaları. Aksi durumda vatandaşların uyum sorunları ve toplumun birliği konusunda sıkıntılar

doğar. Bu sorunlara daha yakından bakalım.

Türkiye'de

'Türklüğün' varsayılan tarihi bir kökeni tartışma ve çatışma konusu olmuş ve hala da olmaktadır. Aydınlar arasında ve eğitim alanında beliren tuhaf ve gerçek dışı 'tarihi tezler' yurttaşları sıkıntılara sokan bir problemdir. Bu tezler Avrupa Birliğinde geliştirilmekte olan tarih yazıcılığın karşısındadır. Bu durum ise Türkiye'yi genel Avrupa çevresinden yabancılaştırmaktadır.

'Kökenle' ilgili yorumlar yurttaşlar arasında ayrılık da yaratmaktadır. Ülkenin anayasasına göre 'Türk' terimi her ne kadar olumlu olup dil, din vb., ayırımı yapmadan bütün yurttaşları kapsayacak biçimde kaleme alınmış olmakla birlikte, pratikte ve uygulamada birçok yurttaş grubunu içermiyor. Birçok Türkiye 'yurttaşı' Türk 'kökenli' değildir. 'Türk' terimi milli, etnik, dini azınlıkları ve genel olarak gayri Müslimleri kapsayıp tatmin edemiyor. Sorun 'tanım' sorunu değildir, uygulama sorunudur. Başarısız her tanım da durumu daha kötü kılmaktadır. Bunun temel nedeni de bu tanımların 'eşit vatandaş' anlayışını vurgulanmamasıdır.

Milli kimlik pratikte ve günlük söylemde sözde tarihi uluslararası bir karşıtlık çerçevesi içinde yerleştirilmektedir. Tarih, 'biz' ile 'Ötekinin', Doğu ile Batı'nın, Müslümanlarla Hristiyanların, Türklerle Türk olmayanların savaş alanı olarak gösterilmektedir. Bu kavga bazen doğrudan bazen de dolaylı, bazen 'bizim olumlu varlığımız ve haklılığımız, bazen de 'Ötekinin' olumsuzluğu ve haksızlığı söylemi temelinde ele alınmaktadır.

Dolayısıyla bu kimlik zenofobilidir, yabancı düşmanlığına dayanmaktadır, hatta paranoiktir. Sık sık 'etrafımızda' bir düşmanın ya da bir komplonun varlığı kabul edilir: komşu, Avrupa Birliği, iç düşman, uluslar arası kapital, Yahudiler (eskiden komünistlerdi), İslam, emperyalizm, Kürtler, Ermeniler, hainler, ve doğal olarak bu düşmanların bütün yandaşları ve işbirlikçileri. Ve artık giderek siyasal hasım da düşmana dönüştürülmekte. İlişkiler uzlaşmanın görülmediği bir çerçevede yürütülür.

Bu kimlik arayışı toplumun yönünü saptamasında da karışıklık yaratmaktadır. Ne yöne gitmemiz gerekmektedir? Batı'ya mı, yoksa Doğu'ya mı? AB'ne mi, Müslüman bir birliğe mi, üçüncü bir tarafa mı? Bize ne yaraşır, bizim yerimiz nerededir?[5]

Bütün bunlar doğal olarak 'tarihimiz', 'geçmişimiz' denen ve sözde bugünü ve geleceği yaratan bir tarihi konstrüksyona dayandırılır. Ancak bu 'tarih' yukarıda sıraladığımız bütün eksiklikleri içermektedir. Toplum genel çevre ve bugünün gerçeklikleri ile uyum ve barış içinde olamamaktadır. Ülke dünyadan ve özellikle AB'den uzak kalmakta ve yalnızlığa sürüklenmekte. Yurttaşlar gettoda kapanır gibi yaşamakta ve yabancılaşmaktadırlar.

Yunanistan'da

Türkiye için sıralanmış bir çok durum Yunanistan için de geçerlidir. En büyük fark Yunanlılar arasında kimlik konusunda bir uzlaşmanın sağlanmış olması: 'hepimiz Yunanlıyız' denmektedir. Ayrıca birçok kimse 'Yunanlılığın' Avrupa uygarlığının yaratılmasında katkısı olduğuna inanmakta, bu yüzden kendilerini de AB'nin bir parçası olarak görmektedir. Bunun nasıl olduğu, antik ve bugünkü Yunanlıların ne derece yakın oldukları ve 'Yunanlılık' içeren bir Avrupa uygarlığının gerçekten var olup olmadığı, doğal olarak pek söz konusu edilmemektedir.

Başka bir çok belirsizlik ve sorunlar da vardır. Her ne kadar ortak kültüre, ortak kana, dile, dine dayanarak 'hepimiz Yunanlıyız' dense de, bu tanıma göre bir çok Yunanistan yurttaşı bu 'Yunan' tanımının dışında kalmaktadır.

Pratikte ve günlük yaşamda azınlıkların, gayri-Ortodoksların, etnik olarak Yunanlı olmayanların vb., Yunanlılığı kabul edilmemektedir. Özellikle ülkenin anayasasında sözü geçen (Hristiyanlıkla ilgili) 'Ortodoksluk' sorun oluşturmaktadır. Birçok kimse bunu milli kimliğin temel unsuru saymaktadır. Bu anlayış otomatik olarak Ortodoks olmayan bütün Yunan vatandaşını Yunan tanımının dışında bırakmaktadır. Bu anlayış anayasada öngörülen temel eşitlik anlayışına da ters düşmektedir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz 'milli inanç' yüzünden, yani milletin benzer kimselerden oluştuğuna olan inanç yüzünden ülkenin içinde etnik azınlıkların varlığı kabul edilmek istenmiyor. Farklı bir kökenden geldiklerini söyleyenler tehdit, düşman vb., olarak algılanmaktadır. Örneğin birilerinin kendi kendilerini Türk ve (etnik anlamda) Makedon olarak tanımlama hakkı kabul edilmemektedir. Çok kültürlülük ve farklılığa karşı hoşgörü desteklenmemektedir.[6]

Yunanistan'ın AB'ne katıldıktan sonra kamu oyunda var olduğu sayılan Doğu-Batı veya Ortodoksluk-Papa karşıtlığını büyük ölçüde azaltmıştır. Bu tür hasım ilişkileri günümüzde yalnız marjinal bazı kesimlerce savunulmaktadır. Ancak başkaları, hala emperyalistler, tekeller, kapitalizmi veya Büyük Güçler gibi 'batılı' düşmanlar görmektedirler. Bunlar eski bir siyasi dönemin kalıntılarıdır. Bu anlayışlar ülke içinde yalnızlığı ve yabancı düşmanlığını güçlendirmektedir.

Yunanistan'da yabancı işçilere karşı da yabancı düşmanlığının var olduğunu görüyoruz. Yunan toplumunun büyük bir bölümü (yaklaşık olarak onda biri)

yab

ancı işçilerden oluşmaktadır. Bunların büyük bir bölümü yıllardan beri ülkede yaşamakta ve yanlarına ailelerini de getirmişlerdir. Ama

yab

ancı düşmanlığından da kötü olan, Yunan halkı içinde

yab

ancı düşmanlığının var olduğu veya var olabileceği görüşünün kabul edilmek istenmemesidir. Kimilerince, bütün milletler içinde, yalnız Yunanlılar ırkçı olamaz!

Başka bir sorun, kimliğimizi meşru kılmak için oluşturduğumuz (tırnak içinde) 'tarih'tir. Yeni Yunan devleti bir ihtilalin sonucunda meydana gelmiştir ve bu ihtilal milletin ve milli kimliğin referansına dönüşmüştür. Bu yoruma ve anlatıya göre '1821', yani bu ihtilal yalnız bir dönüm noktası değildir, aynı zamanda bir geçmişin, bir kimliğin ve bir kaçınılmaz kaderin doğrulanması anlamındadır. 1821'den önce ne varsa kötüdür, sonrası daha iyidir. 'Turkokratia', Türk/Osmanlı yönetimi olumsuz olduğu sürece, ayaklanma da, fedakarlıklar da, yeni devlet de, yeni Yunan kimliği de haklı çıkmakta meşru sayılmaktadır. Doğal olarak Ötekinin de bu durumda olumsuz olmaması olanaksızdır.[7]

Böylece komşu kötü ile ilişkilendirilmektedir. Geçmiş ise, zaman içinde süreklilik ve devamlılık gösteren bir ilişki içinde, geleceğe ayna tutmaktadır. Bir karşıtlık yeniden üretilmektedir. Millet zaman içinde devamlılık sergiliyorsa, kimliğimiz eski ve sürekli ise, olumlu karakterimiz zaman içinde devamlı ise, Öteki için de süreklilik neden geçerli olmasın? Dolayısıyla Öteki de, bütün sözde olumsuz özellikleriyle zaman içinde değişmez olacaktır.

Başka türlü söylersek, tarih felsefesi sorunludur. Oysa daha sık söylenen tarihçilerin 'yanlışlar' yaptıklarıdır. Sorun yanlışların olup olmaması değildir, bir halkın genel olarak dünyayı nasıl algıladığıdır. Fobiler yaşıyor muyuz? Bir anlayış olarak karşıtlığı yaşıyor muyuz? Öteki'ne benzemek istiyor muyuz? Onunla ilişki kurmak istiyor muyuz? Uyumu arıyor muyuz? Ruh halimizin değişmesi için hangi koşullar gereklidir?

Ve en önemlisi: Ruh halimizin değişmesi için kimliğimizi ve tarihimizi algılama biçimimizi de değiştirmesinin gerektiğini halklar olarak anlamış mıyız? Olaya ancak bu biçimde yaklaştığımızda nasıl davrandığımızı ve neden kaygılı ve güvensiz olduğumuzu da anlayacağız. Örneğin bir okul kitabını neden okutmadığımızı ve yasakladığımızı ancak öyle anlayabiliriz.

Ne yapmak gerekiyor?

AB döneminde ve AB bütünleşmesi için 'millet', tarih, 'biz' ve 'Öteki' farklı algılanmalıdır. Başka türlü söylendiğinde çağdaş ve işlevli bir kimlik gereklidir.

Bunu gerçekleştirecek olanlar yalnız hükümetler ve devletler olamaz. Bu kurumlar çoğunluğun sesini duyurmaktadır. Demokratik bir işleyişi izlemekte ve halkların istediğini temsil etmektedir. Ancak AB vizyonu, bugün azınlıkta olan kimseler tarafından başlatılmış ve bugün de desteklenmektedir. Bu yüzden de AB'nin seyri de çelişkiler ve iniş çıkışlar sergilemektedir. AB içinde halklar düzeyinde farklı ilişkilerin oluşması için azınlık çoğunluğu ikna etmesi gerekiyor. Bu görev de yurttaşlara ve sivil toplum kuruluşlarına düşmektedir. Devletler ve hükümetler halklar ve seçmenlerce desteklenmelidir.

Ayrıca AB, halklar, milletler ve toplumlar alanında yeni bir ilişkiler başlatmaktadır: AB içinde hiçbir milli grup 'çoğunluğa' sahip olmayacaktır. Genele oranla her devlet bir 'azınlık' olacaktır. Bugüne dek demokratik bir temel üzerinde anlaşılmış olan milli egemenlik artık yeni bir boyut edinmektedir. Hukuksal meşruiyet bir tür azınlık ve insan hakları temelinde anlaşılır olacaktır. Artık demokratik çoğunluğa saygının yanında artık, en azından eşit derecede, 'azınlığa' saygı da bulunacaktır. Bu yeni durum ise yurttaşlar arasında da farklı bir ilişkiyi şart koşturmaktadır, yani çağdaş yurttaş yeni bir kimlik edinecektir.

Doğal olarak bu tür değişiklikler ağır ve zor olur. Teklif edilmesi ne kadar kolaysa gerçekleştirmeleri de o kadar zordur. Bir paradigma değişikliğine gerek vardır. Yani yeni bir döneme, yeni bir gerçekliğe ve yeni gereksinmelere ayak uydurmak gerekecektir. Bu ise genellikle yurttaşların değişmesi ile değil, nesillerin değişmesi ile olur. Bu konuşma ile yapmak istediğim bir problematiği dile getirmektir.

[1] Örneğin: Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, T.C Kültür Bakanlığı, Ankara: 1994. Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, Hil, İstanbul: 1994. Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, İstanbul: 2004. Liz Behmoaras, *Bir Kimlik Arayışının Hikayesi*, Remzi, İstanbul: 2005. Etyen Mahçupyan, *İçimizdeki Öteki*, İletişim, İstanbul: 2005. Herkül Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik*, İletişim, İstanbul: 2005. Ayhan Kaya – Turgut Tahranlı, *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları, AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Tesev, İstanbul: 2005. *Etnik Kimlik ve Azınlıklar*, Birikim Dergisi, Mart-Nisan 1995. *Kimlik Tartışmaları ve Etnik Mesele*, Türkiye Günlüğü, Mart-Nisan 1995. Ali Çakıroğlu – Binnaz Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, Tesev, İstanbul: 2000. Leyla Neyzi, *Ben Kimim? – Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, İletişim, İstanbul: 2004.

[2] Bknz: H. Millas. 1) . 1) 'Constructing Memories of Multiculturalism and Identities in the Turkish Novels', "Turkish Literature and Cultural Memory: 'Multiculturalism' as a Literary Theme after 1980" başlıklı sempozyumda konuşma, 08-09.12.2006, Justus-Liebig-Universität Giessen

(bildiriler yayınlanacak). 2) 'Η Ανταλλαγή στην ελληνική και τουρκική λογοτεχνία: Ομοιότητες και διαφορές' ('Yunan ve Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi Benzerlikler ve Farklar'), *Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών (Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi)* adlı yapıtta, Kritiki-Kemo, Derleyen: K. Tsitselikis, Atina: 2006, ss.399-439 (Yunanca), 3) 'Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele, Benzerlikler ve Farklar', *Yeniden Kurulan Yaşamlar* adlı yapıtta, Derleyen: Müfide Pekin, Bilgi, İstanbul: 2005, ss. 125-153.

[3]Ali Çakıroğlu – Binnaz Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, Tesev, İstanbul: 2000, s. 27. Geri kalan % 10.5i Türk-Müslüman, Alevi, Kürt vb. olduklarını söylemiştir. 'T.C vatandaşı' yanıtının çok yüksek yüzdesinin açıklamasını ülkenin imparatorluk geleneğine yorabiliriz. Yani farklı etnik grupların üyeleri veya 'milletler', milliyetçilik öncesi bir dönemde devletin normal yurttaşı veya tebaası olarak yaşayabilirdi. Kürtlerin bir kesimi de anlaşılır nedenlerden böyle bir kimliği dile getirmiş de olabilir.

[4]Doğal olarak bu tür bir inancı taşımayanların, böyle bir kimlik sorunu da yoktur – nasıl ki Olimpos Dağı'nın ilahlarına inanmayan çağdaş insanlar için bu dağın tepesinde ilahlar yoktur.

[5] Siyasal sistemin işleyişiyle ilgili tartışmalar da bu kimlik arayışlarıyla ilişkilidir. Siyasal 'sistem' gerçek ve hayali müttefikler, düşmanlar, tehlikeler, tehditler ve fırsatlara göre biçimlenir. İçeride dönük sürtüşmeler bu analizlerin veya önyargıların sonucudur.

[6] Yunanistan'ın sıkıntısı sorunlu yasalardan veya beceriksiz yasa koyuculardan doğmuyor. Sorunlu kimliktir daha işlevli yasal bir düzenlemenin yapılmasını engelleyen.

[7] Milli mitos ile dini anlatımın bir araya gelmesini 'Turkokratia' (Yunanistan'da Osmanlı yönetimi) konusunda geliştirilen söylemde görülebilir. 'Millet', İsa'nın yaşamına paralel bir tarih izler. Her iki durumda da bir 'acılar haftası' vardır, ve bu acılı süreyi 'yeniden hayata dönme' (Anastasi / Resurrection) izler. Yani millet yeni bir döneme geçer. Her iki durumda milli martirler / şahitler (ethnomartires) vardır. Milli ayaklanma ve milli bayram dini bir bayram olan 25 Mart ile ilişkilendirilir. Ölümsüz sayılan milletin aracılığı ile ve bir kurban verme (ayaklanma) olayından sonra ölümsüzlük sağlanır. Bknz: H. Millas, 'Tourkokratia: History and the Image of Turks in Greek Literature' in *South European Society and Politics*, Routledge, Volume 11, Number 1, March 2006.

NGO Grant Facility - Component B-3 Culture in Action Programme

Discussing Europe on the Banks of Maritza River:
Perceiving Thrace as a European Cultural Space

"Μερίç Nehri Kıyılarında Avrupa'yı Tartışmak:
Trakya'yı Bir Avrupa Kültürel Alanı Olarak Algılamak" Projesi

Συζητώντας στις Όχθες του Έβρου: Η Θράκη ως Ευρωπαϊκός Πολιτισμικός Χώρος

www.lozanmubadilleri.org.tr

Proje Ekibi LMV

A. Ümit İşler, Çimen Turan, Müfide Pekin, Sadrettin Soylu,
Sefer Güvenç, Süleyman Mazlum

Lozan Mübadilleri Vakfı
(LMV)

Ayhan İşık Sok. No:15/3 Beyoğlu/İstanbul
Tel: +90 212 245 61 55 Fax: +90 212 293 25 68
e-mail: lozanmubadilleri@ttmail.com web: www.lozanmubadilleri.org.tr

Proje Ekibi KEMO

Γιώργος Μαυρομάτης, Μερίç Özgünes, Κωνσταντίνος Τσιτσάλκης

Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων
(KEMO)

Venizelou 8, 54646 Thessaloniki, Greece
Tel: 0030 6944162227 Fax: 0030 2310226424
e-mail: info@kemo.gr web: www.kemo.gr